

ב ש ב ח ה ה כ ר ח

ראובן טבול

א.

שלושה סיפורים חוברים יחד ליצירת מגילת השורש של הקמת מלכות ישראל. שלושה סיפורים מקיפים את ייחוסו של דוד המלך מכל עבר ועליהם מושתתת, כך נרצה להראות, תכונת יסוד בגילוי המלכות והמשיחיות. למרות ההבדלים והפערים המוטיב המרכזי בסיפורים דומה, רות ובוועז משחזרים למעשה את מעשי אימותיהם - בת לוט ותמר. והסיום מעיד על תחילתו, מלך ישראל מאשר בקיומו את האינטואיציות הקדומות. אומנם, את אף אחד משלושת המעשים לא ניתן להגדיר במדויק כמעשה יבום מובהק אך הגלגול הרעיני חוזר על עצמו. אמת כי שרשרת הסיפורים במקרא עוברת עידון מוסרי עד הציווי המדויק על מצוות היבום בספר דברים (פרק כ"ה), אך המעשה ביסודו מתקיים. גם חז"ל העוסקים במצוות היבום רואים בסיפורים אלה רקע משמעותי בדיוניהם. הרעיון איננו קל לעיכול. הזדקקות בין בני המשפחה כתוצאה מטרגדיה פנימית מתעלמת כביכול מאיסור חמור - גילוי עריות - הקיים ביסוד המשפחתיות היהודית. במצוות יבום מודגשת גם הדחייה של הכלל ההלכתי שאין עשה דוחה לא-תעשה שיש בו כרת. המשפחה כולה מבקשת זיכרון וחיים, ובקשה זו מתמלאת ב"דין החורג מן המערכת החוקית הכוללת של התורה".

ב.

במסגרת החיים הרגילה מודחקת מצוות היבום לשוליים, לטרגדיות המסופרות בצנעה מפה לאוזן. אך מלכות ישראל, כך נדמה, מבקשת להעמיד את היבום במקום מרכזי יותר. כך סיפורי המקרא והמגילה וכך אף חכמים בקביעת סדר המשניות. הפותח סדר נשים בש"ס יגלה כי המסכת הפותחת את הסדר כולו, ומכל בחינה קביעה זו בעלת משמעות, הינה מסכת יבמות. קביעה זו מציבה סימן שאלה. מצוות יבום הרי מופיעה רק לאחר סדר נישואין נורמטיבי ראשוני - מסכתות כתובות וקידושין, וגם העיסוק במסכת גיטין לכאורה תדיר יותר. מדוע אם כן על הלומד כסדר ללמוד דווקא את פרטי מצווה זו כפתיחה ורקע לכלל עיסוקו בבית היהודי? הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה בניסיונו להסביר את ההגיון בסדר המסכתות של המשנה מעלה הצעה מחשבתית מרתקת: ...והטעם שהצריכה להתחיל ב"יבמות" ולא התחיל ב"כתובות", שעיון השכל נותן שהיתה ראויה להקדים? אבל נעשה זה, מפני שהנישואין הוא דבר עומד ברשות אדם ורצונו, ואין לבית דין לכוף אדם שישא אישה; אבל היבום הוא מוכרח לעשותו ולומר לו: או חלוץ, או יבם! וההתחלה בדברים המוכרחים הוא הנכון הראוי, יותר מן הדברים שאינם מוכרחים ועל כן התחיל ב"יבמות".

דווקא היבום מביא אל המערכת הזוגית והקידושין יסוד אותו יש לשנן כראש לכול. ה"זיקה", כלשון חכמים, דהיינו הקשר המיוחד והייחודי בין האלמנה למייבם, מחדש במחשבה ההלכתית סוג של מחויבות שאיננה תלויה בבחירה ורצון. גם אם יוחלט כי היבום איננו רצוי, והתלמוד מפרט את האפשרויות השונות לכך, הרי שעדיין הזיקה דורשת התרה בדמות מעשה החליצה. החליצה, יותר מהיבום, מלמדת אודות הקשר ההדוק בין שני האנשים ללא כל קשר להחלטתם.

מות הבעל והאח מעצב מודל בו איש ואישה באים לזוגיות שיש בה הכרח, ודווקא אל זוגיות שיש בה הכרח, בניגוד לזוגיות הרגילה המבוססת בדרך כלל על בחירה משותפת כפי שמדגיש הרמב"ם עצמו. מודל זה כדאי שייזכר ויילמד גם כאשר, ברוך ה', אין אנו ניצבים מול מציאות הדורשת יבום. (וכך ניתן להבין כאמור את ההחלטה להצבת המסכת בראש סדר נשים).

הנגזר מדברי הרמב"ם והפנמת דבריו כראוי יכולים להביא לחידוש מחשבתי מרענן החותר במודע תחת השיח המקובל בסביבתנו המסתפק במרחבי חופש הבחירה והחרות האישית. יתרה מכך, נראה כיצד הצעת הרמב"ם, בסופו של תהליך, מחזקת ומאפשרת את קיום הבחירה החופשית ומעניקה לו רגליים איתנות, כך בחיי הזוגיות והמשפחה וכך בחיי העם. בחינה זו של ההכרח שבחיי הנישואין, המוזכרת בדבריו של הרמב"ם, היא יותר מרמוזה בפרקי הבריאה. על ההבדל המפורסם בין פרק א' לפרק ב' בבראשית רבו הפירושים, וההבדלים שביניהם בולטים גם ביחס לתיאורי יצירת האדם. מול יצירה אחת, 'זכר ונקבה ברא אותם' - גב אל גב, אנו נפגשים בפרק ב' עם איש ואישה אוטונומיים, בחינת פנים אל פנים. המדרש אשר מעמיד את הפער בין הפרקים על שתי מידות שונות - מידת הדין בתחילה ושיתוף מידת הרחמים לאחר מכן - מספר בעצם כי מתחת לרובד המוכר בו השיתוף בין המידות ניכר, מבעבע רובד ראשוני יותר, אשר עלה במחשבה תחילה - רובד הדין והגבורה. רובד זה לא בוטל, אלא כביכול "כוסה" באטמוספירה ידידותית יותר המעניקה מקום ופשר למידת הרחמים, אך כדרכה של "תחילת המחשבה" סופה לעלות ולהתגלות כאשר יוכל העולם להתקיים ולהכיל את עוצמתה.

ג.

בהקשר זה גם האדם, זה של פרק ב', חי במציאות זוגית של פנים אל פנים מתוך חיפוש ובחירה, כאשר כוחות הרצון וההכרעה מתגלים בתפארתם 'ביום חתונתו וביום שמחת ליבו'. זהו האדם בעל החופש והאחריות הנכסף אל אבדתו והדרך רצופה בגעגועים ובספקות המלווים לעיתים, אף בכאב ואכזבות. אל עבר מודל זה אנו מתחנכים ומחנכים להתלבט, לבחור, להחליט.

הזוגיות בפרק א' הפוכה לחלוטין. תבנית 'זכר ונקבה' כיצירה אחת, גב אל גב, איננה מוטלת בספק. אומנם אין מפגש בחירי כבפנים אל פנים אך בבסיס היצירה והקשר טמונה הוודאות - שניים שהם בריאה אחת. חז"ל מגלים כי ארבעים יום לפני יצירת הוולד מכריזים אודות

הזוגיות המיועדת. המשמעות ההכרחית קיימת בחלל האוויר אך נדמה כי האדם איבד את יכולת ההקשבה לבת הקול, ואינני מתכוון לשמיעת הנסתר, אלא לאמונה הפנימית כי יש במעשים ובהחלטות, אי"ה, מן הגילוי הקדום. להבנתי, דבריו של הרמב"ם מבקשים להחזיר ולהחדיר את הכרזת "בן פלוני לבת פלוני" הקודמת ליצירה אל מערכת היחסים הבחירית והחופשית של פנים אל פנים, וזוהי כאמור הזיקה המתחדשת במסכת יבמות.

כך הוא גם המבנה הכפול בשיר השירים: "באתי לגני אחותי כלה" – 'אחותי' מורה על ההכרח, ו'כלה' מלמדת על הבחירה, (כבקשת אברהם: "אמרי נא אחותי את"). קצרה היריעה כאן להרחיב אודות כיווני המחשבה בהם ניתן להחדיר אל חיינו את מציאות ההכרח והוודאות, והדברים צריכים עוד תרגום רוחני ופסיכולוגי ארוך. שכן, זוג הנותן מקום להכרח בחייהם רואה בבחירתו ההדדית הזמנה למסע ארוך וקסום של גילוי וחשיפת התודעה הפנימית של אישיותם כזוג וכיחידה שלמה. ושמה, ידיעה זו איננה, אלא השראת השכינה השוכנת בין בני הזוג (סוגיה זו מתפרשת בהרחבה בהגותו של הראי"ה קוק, למשל באורות הקודש, ח"ד עמ' תמט - ולמעין ינעם).

הציור המוטעה כי בפני כל אחת או אחד קיימים כל העת אינסוף אפשרויות נכונות באותה המידה איננו מקשה על הבחירה, אלא הופך אותה לבלתי סופית, ולכן גם לבלתי אפשרית. שכן, גם לאחר הנישואים מי ערב כי בחרתי נכונה? הספק מנקר ללא סוף. האם ישנה תודעה אמונית ונקודת אחיזה אמיתית בתוך מערכת הנישואין? האם קיים "שותף" נוסף בבית? במידה וכל המערכת הזוגית תלויה אך ורק בבחירה והגשמת הרצון האישי התשובה היא שלילית.

עולם בחירי מוחלט אשר ריק מכל ייעוד פנימי מכחיש בסופו של עניין גם את מידות החופש, הבחירה והרצון בהם הוא מתהדר. כשם שהחיפוש קיים כבעל ערך רק כאשר יש באמת מה לחפש אחריו, כך תחושות הסיפוק והשמחה במציאה עולות כאשר הקול הפנימי מאשר - כן, מצאנו זו את זה, הגענו הביתה.

הקביעה כי "אין שמחה כהתרת ספקות" נכונה בתנאי שבאמת אנו מאמינים כי ישנו מקום שבו מותרים הספקות. בהעדר מקום שכזה בחיינו היומיומיים הרי שגם מעט ספקות יבטלו כל אפשרות של שמחה. לענייננו מקום זה מסומן כפרק א' בבראשית, זהו העולם אשר עלה במחשבה, זהו עולם ההכרח. ובכן, האם זו השקפה דטרמיניסטית? מבחינת בחירת האדם לא ולא - "הרשות נתונה", אך כמובן, בחינת "הכול צפוי" מתקיימת ועומדת. אם כן, לבחירה החופשית תפקיד משמעותי, שכן רק על ידה מסוגל האדם, מתוך חופש רצוני וללא תלות לחשוף בעצמו את קול ה' הנגלה אליו. במקביל, מאיר מימד ההכרח, ומלווה את דרכו של האדם וחשוב מכך, את מקום מנוחתו וייעדו.

.ד

בחג פסח עקבנו בלב רועד אחר הדוד והרעיה 'בשווקים וברחובות'. האהבה הגדולה רצופה החמצות וחיפושים, סבל והתרגשות. נדמה כי סערת הרגשות הזו מתפוגגת מעט במגילת

רות. השמחה הגדולה מאופקת, לשון האהבה מתורגמת לחסד. הפרחים הפכו לפרות. רות ובעז בוחרים זו בזה מתוך מודעות מוחלטת לתפאורה המשפחתית והלאומית המתקיימת סביבם. שלא כאלימלך ובניו רות ובעז נאמנים לשליחות אותה הם מזהים. סיפור אהבתם הנו פרק מהסרט הגדול אשר סופו וודאי. אעפ"כ ולמרות הכול גם אם יתמהמה, בוא יבוא: "וישי הוליד את דוד".

הדברים מתקשרים יפה לחג מתן תורה המלווה בביטויים שונים של הכרח דווקא – "כפה עליהם הר כגיגית". זוהי ההשלמה (ההכרחית כמובן) לחג החרות. כך גם קביעתם של ישראל - "נעשה ונישמע" - אשר איננה נתפסת בעולם בעל ביטוי רצוני-רציונאלי רגיל. "מי גילה רז זה לבניי?" תמה הקב"ה לשמע תשובתם של ישראל (שבת דף פח ע"א), ושמה רז זה הינו מכון כלפי אותה מחשבה לכתחילה בה נברא העולם, מחשבה ראשונה המדלגת מעל חוקי ההיגיון האנושי ומעל מבנה המשפחה הרגיל: זוהי הזיקה הפנימית, הברית שבין ה' לבין עמו - החיים במקורם. כך מאיר הראי"ה קוק צ"ל על הגמרא שם:

הקדמת נעשה לנשמע זהו כחן של ישראל מאז ומעולם. מפני שאנו חשים בקרבנו שבמעמקי הטבע של כל מהותנו, כל קדושת היהדות צפונה. ואם אנו חשים איזו חלישות בגבורתה בנוגע לנפשנו, אנחנו צריכים ראשית לכל להתעורר להיות נאמנים לעצמנו.

ה.

אם כן קשרנו בקשר הדוק ולא מסובך בין מצוות היבום המופיעה (שוב) במגילת רות לבין חג מתן תורה הבא לאחר ומתוך ביטוי החרות בפסח, והרחבנו מעט כיצד קשר הזיקה, כפי שמתגלה במצוות היבום מחלחל, וראוי שיחלחל, אל רובדי החיים הבחיריים. המבנה אותו הרחבנו לגבי זוגיות האדם ומתן תורה דומה לקשר הנוצר בתוך מלכות ה' בין דוד לאלוקיו. לצד העשייה האנושית בהופעת מלכות דוד, קיימת גם הבחירה והחלטת ה'. יתרה מכך, כאשר חודרים לעומק המציאות הישראלית, הסגולה האלוהית קיימת כלוז עיקרי לעומת העשייה האנושית הבחירת העלולה לעיתים לחטא ונפילה. (זוהי גם תשובתנו מול טענת הנצרות לאורך הדורות). מלכות ישראל אשר אמורה לרומם ולהוביל את ישראל חייבת להיות אחוזה היטב באמת האלוהית אשר איננה משתנה או תלויה בבחירת האדם. כבזוגיות - ההכרח מעניק כוח ותוקף למהלך הרצוני. דומה כי דמותו של דוד העולה בנביא ובתהלים מתרגמת את סוגיית ההכרח לסוג חדש של עבודת ה'. דוד חש את הליווי האלוהי כנוכחות ממשית וקבועה אליה הוא פונה וממנה, באופן ישיר ובלתי אמצעי הוא שואב את כוחותיו: "ויתחזק דוד בה' אלוהיו" (שמואל א', ל). כך דוד המלך במלחמותיו, כך בשיריו ובתפילותיו וכך אף בתשובה אשר הוא נהפך לה לסמל ולביטוי. והרי ללא תודעת ההכרח בחיים ובעולם, ללא אמונה במציאות אלוהית של טוב וקדושה אשר איננה תלויה במעשיו של אדם, גם החזרה והתיקון אינם עולים על הדעת.

העולם מוכרח הוא לבוא לידי תשובה שלמה. אין העולם דבר עומד על מצב אחד, כי-אם הולך הוא ומתפתח, וההתפתחות האמתית השלמה מוכרחת היא להביא לו את הבריאות הגמורה, החומרית והרוחנית, והיא תביא את אור חיי התשובה עמה.
("אורות התשובה", פ"ה ג)